

ավանդական ու նոր հնարների միահյուսմամբ: Չպետք է մոռանալ, որ ուսուցիչների հնարավորություններն ու կարողությունները տարբեր են, տարբեր են նաև նրանց հակվածությունը մեթոդական հնարների օգտագործման հարցերում: Պարզապես, ուսուցման փոխներգործուն մեթոդները օգտակար են սովորողների ինչպես մտավոր, այնպես էլ զգացական ոլորտների զարգացման առումով, իսկ զգացմունքայնությունը ուսուցման մեծ խթան է: Աշակերտների համար հնարավորություն է ընձեռվում սովորել սեփական սխալների հիման վրա, զբաղվել ինքնակրթությամբ, հաղորդակցվել մյուսների հետ և այլն:

Գոյություն չունեն ուսուցման մեթոդների օգտագործման կոնկրետ հրահանգներ, քանի որ յուրաքանչյուր դաս անկրկնելի ստեղծագործական գործընթաց է՝ կախված թեմայի, սովորողների, ուսուցչի, առկա հնարավորությունների առանձնահատկություններից և այլն:

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ДИДАКТИКИ

Գ. Դ. ՕԳԱՆՅԱՆ

В статье рассматриваются некоторые проблемы дидактики, связанные с традиционными и современными методами обучения.

SOME PROBLEMS OF MODERN DIDACTICS

Կ. Կ. ՕԿԱՆՅԱՆ

This article explores some problems of didactics related to traditional and modern methods of teaching.

ԱՌՏԻՍՏԻԿ ԱԽՏԱՆԻՇՆԵՐ ՈՒՆԵՑՈՂ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԻՆՏԵԳՐԱՑԻԱՅԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ ՆԱԽԱԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՉԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՄԲԵՐՈՒՄ

Լ. Ն. ՔՈՒՐԵՉՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու

Լ. Ս. ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

ԳՊՀ դասախոս

Դեռևս անցած դարի 80-ական թվականներին նյարդաբանները սկսեցին խոսել «աուտիզմ» համախտանիշի մասին, որը նյարդա-հոգեկան խեղաթյուրում է առաջացնում անձի հոգեկանում, ախտահարում է ուղեղի համապատասխան հատվածները, ինչի արդյունքում խնդիրներ են առաջանում շրջակա միջավայրի ընկալման, սոցիալիզացիայի, վերբալ հաղորդակցման և մի շարք այլ ոլորտներում:

րում: Մասնագետները ահազանգում են, որ վերջին տարիներին գրանցվել է վերը նշված համախտանիշի դրսևորման զգալի աճ: Միջին հաշվով 150 երեխաներից մեկը տառապում է աուտիզմով և պատահական չէ, որ վերջին ժամանակներս պետական կրթական համակարգի կողմից մեծ ուշադրություն է դարձվում ներառական կրթական ծրագրին, երբ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների (այդ թվում նաև աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող երեխաների) և հոգեկան նորմալ զարգացում ունեցող երեխաների համար համատեղ ուսուցանում է իրականացվում, երբ որոշակի հոգեկան զարգացման խնդիրներ ունեցող երեխաները պետք է մուտք գործեն «առողջ» խումբ, հետագայում նաև հասարակություն՝ ենթարկվելով վերջինումս գործող օրենքներին և նորմերին, որտեղ իր ուրույն տեղն ու դերն ունի հոգեբանը, նրա կողմից իրականացվող մասնագիտական միջամտությունը:

Փորձելով ընդհանուր բնութագրական տալ «աուտիզմ» համախտանիշին՝ պետք է նշել, որ այս տերմինը հոգեբանության մեջ ներդրել է Բլեյլերը, ըստ որի աուտիզմն իր հետ բերում է արտաքին իրականության հետ ակտիվ կոնտակտի բացակայություն, ծայրաստիճան ինքնամիտություն: Մանկական հոգեբանության մեջ ներդրվել է «վաղ մանկական հասակի աուտիզմ» տերմինը /Բենդեր, Բետելխեյմ, Բրոնո, Մնուխին, Սիմենո, Սուխարյով, Օրնից և այլն/: Վաղ մանկական հասակի աուտիզմին բնորոշ է երեխայի և մեծահասակի միջև կոնտակտի բացակայությունը, շրջակա միջավայրում հաստատունության պահպանման ձգտումը, խոսքի կիրառման ցանկության բացակայությունը և կամ խոսքի կոմունիկացիոն ֆունկցիայի բացակայությունը: Մանկական աուտիզմի էթիոլոգիայի բացահայտմանը նվիրված են մի շարք հետազոտություններ (Լ. Կաններ, Կ. Լեբիդինսկի, Վ. Բաշինա և ուրիշներ), որոնց ընթացքում վիճաբանություններ են առաջացել հոգեբանական և կենսաբանական ուղղվածությունների կողմնակիցների միջև(3):

Մանկական աուտիզմի պսիխոգեն տեսության զարգացման գործում կարևորվում են Լ. Կանների տեսակետները: Նա այդ երեխաներին բնորոշում էր որպես հուզականորեն սառը, չափազանց ինտելեկտուալ մարդիկ: Հոգեվերլուծական ուղղվածության հետազոտողները երեխայի մոտ նկատվող դժվարությունները կապում են ծնողների բացասական հատկանիշների հետ՝ պնդելով, որ այդ երեխաները կենսաբանորեն առողջ են: Պաթոգեն էին գնահատվում ծնողներին բնորոշ առանձնահատկությունները, երեխայի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը, ընտանիքում ընդունված դաստիարակության ոճը: Սակայն հետագայում աուտիզմի պսիխոգեն լինելու վերաբերյալ վարկածը չհաստատվեց, իսկ հետազոտության ժամանակակից մեթոդները փորձում են բացահայտել, որ վաղ մանկական աուտիզմ ունեցող երեխաների մոտ առկա են ԿՆՀ-ի աշխատանքի անբավարարության նշաններ: Եվ վիճաբանությունների ընթացքում առաջացավ մի միջանկյալ տեսակետ (Կ. Գիլբերգ, Տ. Պիտերս), համաձայն որի պաթոգեն է հանդիսանում խոցելի երեխայի և անբարենպաստ միջավայրի համընկնումը, դրանց միառժամանակյա գոյությունը:

Մանկական աուտիզմի հետևանքով զարգացման խանգարումներ նկատվում են հոգեկանի բոլոր ոլորտներում: Այս երևույթը բժշկական միջազգային տերմինալոգիայում անվանում են հոգեկանի պերվազիվ խանգարում (աուտիզմ):

Արտաքինից վաղ մանկական աուտիզմով երեխան կամակոր, չար երեխայի տպավորություն է թողնում, և փողոցում, տրանսպորտում մարդկանց բացասական վերաբերմունքը, երեխային ճիշտ չհասկանալը ավելի է բարդացնում իրավիճակը և՛ երեխայի, և՛ ծնողի համար: Ընդհանուր առմամբ «աուտիզմ» համախտանիշի տակ հասկացվում է բացահայտ չշփվելու ցանկություն, շփումից հեռանալու ձգտում: Չշփվելը կարող է տարբեր կերպ դրսևորվել և տարբեր պատճառներ ունենալ: Սակայն վաղ մանկական աուտիզմի դեպքում դժվար է առանձնացնել առաջնային պատճառներն ու հետևանքները և հասկանալ՝ երեխան չի ուզո՞ւմ, թե չի կարող:

Մեր կողմից իրականացվող աշխատանքի նպատակն է, հաշվի առնելով վերը նշված բնութագրական տվյալները, բացահայտել աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող երեխաներին մանկապարտեզի խումբ ինտեգրացնելու առանձնահատկությունները, ինձպես նաև ձևավորել և զարգացնել համագործակցության որակները մեր իսկ կողմից մշակված անհատական հոգեբանական զարգացման ծրագրի միջոցով:

Գիտափորձարարական աշխատանքն իրականացվել է Աջափնյակ համայնքի թիվ 198 մսուր/մանկապարտեզին կից գործող մանկան զարգացման կենտրոնում, որտեղ աշխատանքներին մասնակցել են նախադպրոցական տարիքի 4 երեխա /1 աղջիկ, 3 տղա/, որոնք ունեին աուտիստիկ ախտանիշներ, ինչպես նաև այն նորմալ հոգեկան զարգացում ունեցող երեխաները, որոնց խումբ էլ հենց պետք է ներառվեին փորձարկվող երեխաները: Ձևավորող և զարգացնող բնույթի հոգեբանական աշխատանքներն իրականացնելու նպատակով յուրաքանչյուր աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող երեխայի համար մեր կողմից մշակվել է անհատական հոգեբանական զարգացման ծրագիր, որն համընդհանուր էր, սակայն ելնելով յուրաքանչյուր երեխայի անհատական առանձնահատկություններից՝ այն յուրաքանչյուրի հետ յուրովի է իրականացվել: Փորձելով առավել մանրամասնել մեր կողմից իրականացված գործնական աշխատանքները՝ պետք է նշել, որ վերջինս բաղկացած է մի քանի փուլերից:

Աշխատանքների առաջին փուլը ախտորոշիչ բնույթ է կրել: Վերջինիս իրականացման համար կիրառվել է հոգեբանական գրույցը ծնողների հետ, երեխայի վարքի դիտում, կենսագրական տվյալներ հավաքագրման մեթոդ և այլն: Ախտորոշման արդյունքում բացահայտվել էր, որ աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող տվյալ երեխաները ունեին շփման դժվարություններ, իմացական ոլորտը չէր համապատասխանում տարիքին, առկա էին վարքի, խոսքի զարգացման յուրահատուկ խանգարումներ, հաղորդակցման շրջանակները սահմանափակ էին, կանոններին և սահմանափակումներին բացասաբար էին արձագանքում, նկատվում էր ֆիզիկական ագրեսիա և ինքնասագրեսիա, ինքնասպասարկման հմտություններն առկա էին միայն մեծահասակի լրիվ կամ մասնակի օգնության պարագայում, բացակայում էր ուշադրության կենտրոնացվածությունը, բնորոշ էր գերակտիվ վարք և այլն:

Աշխատանքների երկրորդ փուլի իրականացման ընթացքում շեշտը դրվել է շփման հմտությունների ձևավորման վրա՝ կիրառելով հեքիաթաթերապիա, խաղաթերապիա և արտթերապիայի որոշ տարրեր: Երեխաների հետ աշխատանքում, հատկապես, երբ լուրջ խնդիրներ են նկատվում շփման և հաղորդակցման

ուղորտներում, չափազանց կարևոր է ընտրել հաղորդակցման նրանց «լեզուն» և մեթոդները, այսինքն՝ խոսել նրանց լեզվով: Ասենք, որ հեքիաթները երեխաների հետ շփման արդյունավետ միջոցներից մեկն են հանդիսանում, դրանք համարվում են երեխայի հոգեկան զարգացման համար այնպիսի անհրաժեշտ փուլ, ինչպիսին, օրինակ, խաղն է: Հեքիաթի միջոցով է սկսվում երեխայի ծանոթությունը աշխարհի և մարդկանց մեջ առկա փոխհարաբերությունների հետ: Այս փուլում իր կարևորագույն տեղն ունի նաև խաղաթերապիան, որտեղ խաղը հույզերի և զգացմունքների արտահայտման, շրջապատող իրականության ճանաչման և մոդելավորման միջոց է: Այն երեխային օգնում է ձեռք բերել որոշակի հմտություններ այս կամ այն գործունեության մեջ, այդ թվում նաև հաղորդակցման, վարքի հասարակական նորմերը յուրացնելու ժամանակ: Իսկ նկարչությունն ու ծեփակերտումը երեխաներին հնարավորություն են տալիս լինել ինքնատիպ, ազատ արտահայտել իրենց զգացմունքներն ու ապրումները, վերակառուցել հարաբերությունները: Նկարչությունը, ինչպես և խաղը, ոչ միայն երեխաների գիտակցության մեջ շրջապատող իրականության արտացոլումն է, այլև դրա մոդելավորումը և վերջինիս նկատմամբ վերաբերմունքի արտահայտում: Այսպիսով, երեխայի խաղի, նկարների, ծեփակերտումների միջոցով կարելի է ոչ միայն ախտորոշել նրա հետաքրքրությունները, ապրումները, այլև դրանց միջոցով հենց իրականացնել բուն հոգեշտկողական աշխատանքները, որոնք ուղղված են հաղթահարելու մի շարք աուտիստիկ ախտանշաններ, մասնավորապես՝

- հաստատել տեսողական կոնտակտ,
- հաղթահարել ուշադրության պակասը,
- զարգացնել շփման հմտություններ,
- ձևավորել համագործակցության որակներ փոքր խմբերում:

Մինչ երեխայի և խմբի անդամների հետ ինտեգրատիվ աշխատանք սկսելը՝ մասնագետի և երեխայի հետ կոնտակտի հաստատում էր տեղի ունենում: Երեխա-մասնագետ փոխվստահության ձևավորումից, այնուհետև ամրապնդումից հետո սկսվում էր տեսողական կոնտակտի ձևավորումն ու ամրապնդումը, վերջինս էլ շփման և հաղորդակցման ամենապարզագույն, միևնույն ժամանակ հիմնական տարրերից է: Տեսողական կոնտակտի ձևավորումն իրականացվում էր հետաքրքրաշարժ դիմակների միջոցով, հայելու առջև, որը ակամայից գրավում էր երեխայի ուշադրությունն ու ապահովում սկզբնական շրջանում թեկուզ և տեսողական կոնտակտի մեխանիկական առկայությունը: Այնուհետև՝ երեխայի և մասնագետի միջև փոխվստահության և տեսողական կոնտակտ հաստատելուց հետո, իրականացվում էր երեխայի և խմբի անդամների փոխհամագործակցային որակների ձևավորման աշխատանք՝ նախապես ընտրելով ըստ տարիքային ստորաբաժանման երեխային համապատասխան խումբը: Աշխատանքի ընթացքում կիրառվեցին մի շարք խաղեր, որոնցից մի քանիսը կներկայացվի ստորև:

«Շարժումներով խաղ»։ նպատակն է երեխայի մոտ հաստատել տեսողական կոնտակտ, զարգացնել ուշադրության կենտրոնացվածությունը, ձևավորել համագործակցության որակներ, ինչպես նաև զարգացնել շարժումների կոորդինացիան: Խաղի ընթացքում նախ մասնագետը ծանոթացնում է երեխային խաղի մասնակիցների հետ, բոլոր երեխաները ասում են իրենց անունները, իսկ մասնագետը այդ ընթացքում առաջարկում է երեխային որպեսզի նա նայի նրանց աշ-

քերի մեջ և ասի իր անունը: Մասնագետի օգնությամբ նրանց հաջողվում է իրականացնել առաջադրանքը: Այնուհետև երեխաները վերցնում են ժապավենը և ձեռքի օձանման շարժումներով հեռացնում այն փորձարկվող երեխայից՝ առաջարկելով նրան կանգնել ժապավենի վրա: Սկզբում դա նրանց չէր հաջողվում, բայց խաղը մի քանի անգամ կրկնելուց հետո նրանք կարողանում էին ուշադիր նայել և կանգնել ժապավենի վրա: Խաղի ընթացքում, երբ երեխաները դադարում էին ժապավենը պտտել, փորձարկվող երեխաները դիմում էին նրանց, որ պեսզի նրանք շարունակեն, այսինքն, կարելի է ասել, որ աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող երեխաները գնում էին կոնտակտի և խաղի ընթացքում ինչ-որ տեղ նաև նախաձեռնություն ցուցաբերում:

Չաջորդ խաղը, որը կիրառվել է՝ «Ձայներով խաղն է»: Այս խաղի նպատակն է երեխայի մոտ զարգացնել հատկապես լսողական ուշադրությունը տարբեր երաժշտական գործիքների՝ շվիի, դիոլի և դափի միջոցով: Նախ նշենք, որ աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող երեխաները խիստ զգայուն են շրջապատող ձայների նկատմամբ: Խաղի ընթացքում երեխաները տարբեր երաժշտական գործիքներից պետք է ձայներ արձակեին, իսկ փորձարկվող երեխաները պետք է մատնանշեին այն երաժշտական գործիքը, որից հենց ձայնն արձակվել էր: Սկզբում բավականին բարդ էր առաջադրանքն իրականացնել, այնուհետև աստիճանաբար կարողանում էին կողմնորոշվել և գտնել «ճիշտ պատասխանը»:

Տարբեր խաղերի ընթացքում մասնագետի կողմից դիտարկվում էին երեխայի ցուցաբերած վարքը, խմբում դրսևորած վարքի և գործունեության առանձնահատկությունները: Աշխատանքն առավել մանրամասն պատկերացնելու նպատակով ստորև ներկայացնենք աղյուսակ, որտեղ մանրամասն տրված են կատարված աշխատանքը, կիրառված խաղերը, ինչպես նաև ստացված արդյունքները:

Փորձարկվողի ախտորոշումը	Փորձի նպատակը	Քայլերը	Ստացված արդյունքները
<ul style="list-style-type: none"> • ուշադրության դեֆիցիտ • տեսողական կոնտակտի բացակայություն • շփման հմտությունների թերզարգացումը • իմացական ոլորտի թերզարգացում • համագործակցության որակների բացակայություն • ինքնասպասարկման հմտությունների թերզարգացում • ընդհանուր մոտորիկայի թերզարգացում • գերշարժունություն 	<ul style="list-style-type: none"> • հաստատել տեսողական կոնտակտ • ձևավորել ուշադրության կենտրոնացվածություն • զարգացնել շփման հմտություններ • ձևավորել համագործակցության որակներ 	<ul style="list-style-type: none"> • խաղ «Շարժումներով» • խաղ «Ձայներով» • խաղ «Դիր տեղերում» • խաղ «Դիմակներ» 	<p>Աշխատանքը իրականացնելուց հետո, որի մեջ ներառված էին բազմաթիվ խաղեր, մեզ հաջողվեց աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող երեխաների մոտ ձևավորել և զարգացնել</p> <ul style="list-style-type: none"> • ուշադրության կենտրոնացվածությունը • հաստատել տեսողական կոնտակտ • ձևավորել համագործակցության որակներ • զարգացնել շփման հմտություններ: <p>Այս որակները զարգացնելուց հետո փորձարկվող երեխաները ինտեգրացվեցին նոր խումբ, խմբում ցուցաբերեցին համագործակցության տարբեր խմբի որոշ անդամների հետ և այլն:</p>

Գիտափորձարարական աշխատանքում կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ նախքան երեխային մանկապարտեզի խումբ ներառելը, խմբի նորմալ հոգեկան զարգացում ունեցող երեխաների հետ իրականացվում է նախապատրաստական աշխատանք, նրանք տեղեկացվում են շփման դժվարություններ ունեցող երեխաների մասին, ինչը թույլ էր տալիս համապատասխան դրական վերաբերմունք և դիրքորոշում ձևավորել աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող երեխաների նկատմամբ, ինչպես նաև ապրումակցման և օգնելու ցանկություն ի հայտ բերել նրանց մոտ, որը սույն աշխատանքի կարևորագույն նպատակներից մեկն էր, քանզի այն հումանիզմի ձևավորում է ապահովում:

Այսպիսով, հիմնվելով վերոհիշյալի վրա, կարելի է ասել, որ «աուտիզմ համախտանիշն» իր հետ լուրջ խաթարումներ է բերում անձի հոգեկան աշխարհում և հատկապես շփման ու հաղորդակցման ոլորտում, և այդ է պատճառը, որ աուտիստիկ ախտանիշներ ունեցող երեխաները մասնագիտական լուրջ միջամտության կարիք ունեն: Մշտական, կայուն, զարգացնող, հոգեբանական աշխատանքն իր դրական ազդեցությունն է ունենում երեխայի հոգեկան զարգացման վրա, երբ դրական տեղաշարժեր են նկատվում հոգեկանի կառուցվածքի գրեթե բոլոր բաղադրամասերում:

ԳՐԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Баенская Е. Р., Либлинг М. М.** Психологическая помощь при нарушениях раннего эмоционального развития. М., 2001г.
2. **Башина В. М.** Аутизм в детстве. М., 1999г.
3. **Детский аутизм.** Хрестоматия. Сост. Шипицына А. М. – М., 1999г.
4. **Лебединский В. В., Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М.** Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. - М., 1990г.

ДИНАМИКА ИНТЕГРАЦИИ ДЕТЕЙ С АУТИСТИЧЕСКОЙ СИМПТОМАТИКОЙ В ГРУППАХ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

**Л. Н. КУРКЧЯН
Л. С. ТОВМАСЯН**

В статье представлена разработанная нами индивидуально-психологическая программа по развитию социально-психологического контакта, общения, взаимодействий детей с аутистической симптоматикой, которая обеспечивает динамику интеграции их в группу дошкольного учреждения.

THE INTEGRATION DYNAMICS OF CHILDREN HAVING AUTISTIC SYMPTOMS IN THE PRESCHOOL INSTITUTIONS

**L. N. KURKCHYAN
L. S. TOVMASYAN**

A psychological programme of individual development of the children having autistic symptoms is presented in this article. It provides the dynamics of their integration in the groups of preschool institutions.